

Бернацька С.М.

КЛАСИФІКАЦІЙНІ АСПЕКТИ МОДАЛЬНИХ ЗНАЧЕНЬ МОЖЛИВОСТІ У СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Пропонується розвідка модального значення можливості, яка ґрунтується на семантиці потенційної реалізації певної ситуації за певних умов. Акцентується увага на актуальній та узуальній можливості.

Ключові слова: модальне значення, можливість, суб'єктивна та об'єктивна семантика, актуальна та узуальна можливість, експлікатори, детермінувальний фактор.

У лінгвістичній літературі відомі спроби розмежувати модальне значення можливості за критерієм походження чинників, що перетворюють можливу ситуацію в дійсну. Відомо, що передумови, які уможливають реалізацію потенційної ситуації, можуть бути пов'язані або зі сферою суб'єкта та його внутрішніми характеристиками, або мати витоки із середовища зовнішнього світу, незалежного від суб'єкта дії. Згідно з характеристикою детермінувальних факторів у синтаксичних студіях здійснено різні класифікації, що вказують на його походження: вміння, навички, стан учасників ситуації чи умови та обставини, продиктовані об'єктивними законами буття.

У мовознавчій термінології поширені різні назви: суб'єктивна та об'єктивна можливість (С. Вауліна, С. Колесник [3, 31; 4, 69]), внутрішня і зовнішня можливість (О. Беляєва, О. Бондарко [1, 128; 2, 144]). Однак цілком слушною видається позиція І. Островерхої, яка окреслює нечіткість останньої дефініції [5, 19–20], мотивуючи свою думку невідповідністю термінів «внутрішня можливість» і «зовнішня можливість» характеру агентивних і неагентивних конструкцій, семантична структура яких передбачає наявність активного діяча ситуації, виконавця дії або виключає його наявність [5, 19–20]. Дослідниця пропонує терміни «інтрасуб'єктна» та «екстрасуб'єктна» можливість: перший – на позначення детермінувальних факторів, зумовлених власне суб'єктом дії, другий – для дефініції детермінувального фактора, що не залежить від суб'єкта дії [5, 19–20]. Проте такий підхід є цілком виправданим за аналізу особових конструкцій, а оскільки об'єктом аналізу в нашому дослідженні виступають конструкції обох типів – особові та неособові, тож видається доцільним зберегти традицію вживання термінів об'єктивна та суб'єктивна можливість на позначення детермінувальних факторів, зумовлених реаліями середовища існування ситуації та специфічними особливостями суб'єкта дії.

Ядром суб'єктивної семантики можливості вважаємо часткові значення 'бути спроможним виконати дію' та 'мати здібності до виконання дії', які вказують на реалізацію потенційної ситуації відповідно до внутрішнього потенціалу суб'єкта-діяча, напр.: *Лише одно було нове – йому дали виключного дурня, який, при такому своєму апараті думання та при такому ентузіазмі, може його зовсім скалічити* (Іван Багряний); *Почався іспит, тягар, муку й ганьбу якого може зрозуміти до краю лише той, хто його переніс* (Іван Багряний); *Ви – мене? Чи – кого? – спитав він, озирючись, начебто й справді думав, що вчителька може кликати не його, а*

когось іншого, хто стоїть поблизу (Олесь Донченко). Передумовами реалізації потенційної ситуації в таких реченнях виступають вольова, емоційна чи компетентнісна сфера виконавця дії.

Вираженням об'єктивної семантики можливості виступають часткові значення 'мати можливість виконати дію (у зв'язку з певними умовами)' та 'мати право виконати дію', що виникають внаслідок існування законів та реалій об'єктивної дійсності, «дією природних, соціальних сил чи окремих суб'єктів» [7, 9], постійними чи тимчасовими обставинами, що зумовлюють розвиток потенційної ситуації і не залежать від суб'єкта дії, якщо він існує, напр.: *Виявилось, що Великін і Сергєєв ні в якій відпустці не були, а працюють собі, та що всі, що сидять у цій камері, це їхні «клієнти», тобто належать до відділу Великіна і підпорядковані слідчому Сергєєву. Так що обіцяний «останній етап» може скоро й несподівано прийти, бо не треба чекати нічийого повернення з відпустки* (Іван Багряний); *Хворій людині, знесилій від великої крововтрати, може навіть на якийсь час полегти, їй раптом починає здаватися, ніби хвороба вичерпала саму себе і ось уже кінець їй, за яким почнеться одужання* (Борис Антоненко-Давидович); *Але тут бачив, що може бути побитий, і то саме дівчиною* (Іван Багряний).

Вказівка на суб'єктивний чи об'єктивний характер модальності можливості може мати безпосереднє вираження в тексті у вигляді різноманітних конструкцій: детермінувальний фактор може оформлюватися як окрема лексема, напр.: *І людське життя стає під страшну загрозу: кровотеча може перетнути його* (Борис Антоненко-Давидович) — Пор.: *Людське життя може обірватися через кровотечу* (об'єктивна модальність можливості); як словосполучення, напр.: *Ні, я звелів прокосити сіно тільки по «лініях», щоб вигідніше було курортникам ходити; там курять і кидають недопалки в траву, то від такого вогню могли зайнятися сосни* (Василь Барка); *Через незадовільний шлунок (очевидно, якийсь гастрит) працювати в колгоспі може тільки обмежено...* (Борис Антоненко-Давидович); підрядної частини складного речення, напр.: *Якщо зерна небагато, то можна верхом на коні перетаскати* (Роман Андріяшик); *Дома був, нехай одноманітний і прикрий, а поживний харч: коли розмірити скупо, тижнями можна лишатись на поверхні життя, далі від возіїв при підводі, що пригрібають так мілко! – здичавілі собаки гризтимуть ноги покійних* (Василь Барка); головної предикативної частини складної синтаксичної одиниці з підрядним сполучниковим типом зв'язку, напр.: *Скрізь і всюди можна було бачити, як ці відступаючі вермахтівці тягли свою амуніцію на візочках, вручну* (Іван Багряний); *З цього можна зробити висновок, що візок не вискочить з глибоко нарізаної колії. Європейці прикуті до традиції* (Роман Андріяшик) або мати вираження у формі кількох предикативних частин, напр.: *Грушевич, ухопившись за Миколіні слова, що національний рух є складовою частиною соціалістичної революції, став ганьбити комуністів, мовляв, усі зусилля треба зосередити на боротьбі за національне визначення, а лиш при відповідній ситуації можна поставити питання про пролетарську диктатуру* (Роман Андріяшик); *Немов кореня мав якогось у житті – вирвали його, нема кореня, ходить Юхим викорчований, може зогнути – сліду не зостанеться* (Євген Гуцало).

В українській мові трапляються конструкції, що перебувають на межі значення об'єктивної та суб'єктивної модальності можливості. Зважаючи на

наявність численних змістових відтінків у семантиці модального дієслова *могти*, відсутній детермінувальний фактор ситуації можливості може мати синкретичний характер, напр.: *Такий уже темний, негативний вимальовується мій Загатний, аж не віриться, що подібна людина може існувати в нашій суспільстві* (Володимир Дрозд) – *Подібна людина не в змозі / не має права на існування; Мати змовчала. Але подумала, що навчання можна перервати на деякий час* (Василь Барка) – *Мати спроможна / має право перервати навчання; Коли ж пробачення попросить, на колінах, можна буде змінити все* (Василь Барка) – *суб'єкт буде спроможним / матиме право все змінити*.

Модальне значення можливості ґрунтується на семантиці потенційної реалізації певної ситуації за певних умов. Частковими репрезентантами модальної семантики постають такі варіанти: 'бути спроможним виконати дію', 'мати здібності до виконання дії' та 'мати можливість виконати дію', 'мати право виконати дію'. Розмежування семантичних варіантів модального значення можливості здійснюється з урахуванням специфіки передумов для реалізації потенційної ситуації. Чинники, що сприяють чи перешкоджають здійсненню можливої дії, виступають детермінувальними факторами розвитку можливої ситуації. Залежно від походження детермінувальних факторів (сфера суб'єктивних характеристик учасників ситуації чи середовище розгортання цієї ситуації, що не підпорядковується особистим вмінням та інтенціям) можна кваліфікувати об'єктивне і суб'єктивне значення модальності можливості.

Наукові засади, що стосуються проблем класифікації синтаксичних конструкцій зі значенням модальності можливості з позицій її тривалості, знайшли своє теоретичне обґрунтування насамперед у мовознавчих студіях О. Бондарка, І. Шатуновського, І. Федорової та М. Стельмаха [2; 6, 9; 7, 10]. Дія, яку передає ситуація можливості в реченні, може мати різний характер: або існувати протягом короткого часу, або являти собою тривалий процес. І. Федорова визначає такі різновиди модального значення можливості як актуальну та узуальну можливість, зазначаючи, що ситуація актуальної можливості має короткочасний характер, зумовлена певною ситуацією, а узуальна можливість ґрунтується на можливості зв'язку між суб'єктом та ознакою існування протягом тривалого часу чи вказує на узагальнений характер дії, її універсальний зміст, виступаючи постійною ознакою [6, 15; 7, 10]. В українській мові також можна виокремити речення з модальним значенням актуальної та узуальної можливості, напр.: *Скрипник любив Тодора, як сина, а може, й сильніше. Любив і печалився: «Ой, Тодоре, боюся я за тебе. Бо доля, як дає талан, то може щастя забрати. Не приведи...»* (Станіслав Тельнюк) – актуальна можливість; *Коли столиця повна вапняної трути, що повисла в розпаленому повітрі серед цегли, то жити можна тут: зелень і росяні світанки* (Василь Барка) – узуальна можливість.

В українській мові значення актуальної та узуальної можливості найчастіше виступає граматиалізованим. Так, на одномоментність і короткочасність дії вказує залежний інфінітив доконаного виду дієслова, напр.: *Я тобі **можу** навіть **розповісти**, що діється в твоїй пісні* (Станіслав Тельнюк); *Хочу поставити крапки так, як **можє поставити** той, хто не боїться свого ворога й зневажає його* (Іван Багряний); *А роги в лося величезні та розложисті – гребінців із них **можна наробити**, ну, може, не вагон, а таки чималенько* (Остап Вишня), а про тривалість

дії, її процесуальність сигналізує залежний інфінітив недоконаного виду, напр.: *Стояв на ганку, але не зовсім висунувся, а лише так, щоб можна спостерігати, що відбувається* (Євген Гуцало); *З нього можна було писати лицарів, богів, апостолів, великих учених чи сіятелів, – він годивсь на все* (Олександр Довженко); *Іванчук мені таке набалакав, – додав він з тим же сумнівом і майже з жалем, бо від Іванчука можна чекати чого завгодно* (Роман Андрияшик).

Окрім особливої дієслівної форми, короткочасність ситуації можливості можуть підсилювати і темпоральні обставини, напр.: *Хтось той, хто вчився безоглядно вірити й любити, панічно боячись чорного провалля, в яке може раптом зірватись і полетіти, коли ту віру втратить* (Іван Багряний); *Випадково можна й тигра бахнуть, але з цього випадку ніхто не дасть вам назви – Тигряча смерть!* (Остап Вишня) чи за допомогою поєднання двох тотожних дієслівних форм, що створює ефект раптовості та короткочасності дії, напр.: *І я певний, що коли в'їду в Житомир, який недалеко від Тригир'я, Високої Печі та Денишів, то зможу на зупинці спокійно взяти вийти й випалити сигарету, адже приїду в місто, яке мирне життя поклато на стрічці, що опасовує його чоло* (Валерій Шевчук).

Синтаксичними експлікаторами семантики узуальної можливості можуть також виступати обставини часу зі значенням тривалості (*завжди, часто, постійно*), напр.: *І ти завжди, я сподіваюсь, будеш чесною людиною, якій можна звірити найважливішу таємницю* (Олесь Донченко); чи семантикою повторюваності або кратності дії, її протяжності в часі, напр.: *Хоч, правда, Андрій ніколи не забував про свої підручники, і часом на перервах можна було бачити, як він прихватом жадібно горнув очима з книжки, як ложкою з миски* (Степан Васильченко); *Правда, інколи в мене вкрадається сумнів: чи можна беззастережно звірятися на його сповіді?* (Володимир Дрозд); *В коридорі дудніли кроки, бряжчали й гриміли засуви, кожної хвилини могли викликати кожного на допит* (Іван Багряний). У ролі маркерів узуальної можливості можуть також виступати слова займенникового характеру, які завдяки своїй вказівній семантиці не виокремлюють певну ситуацію як виняткову, а сигналізують про низку однакових подій, напр.: *Одним його можна розворушити: коли хтось починав борюкатись жартома – Вільгота ніби на голках сидів* (Євген Гуцало).

Трапляються випадки, коли модальне значення узуальної можливості не потребує спеціальних маркерів, оскільки тривалість як один із аспектів значення, вже міститься в семантиці залежного інфінітива, напр.: *З братом можна ходити на полювання, з братом можна дружити. А з сестрою? (Олесь Донченко); Живу у сестри, далі можна жити, ніхто не виганяє, але ж є своя хата* (Євген Гуцало); *Та, далєбі, в цих загадкових і фантастичних нетрищах можна сподіватися і таких речей, а то й ще несподіваніших* (Іван Багряний).

За влучним спостереженням І. Федорової, «у чистому вигляді» семантика можливості представлена в реченнях із модальним значенням актуальної можливості, адже «конструкції зі значенням узуальної можливості представляють семантику потенційності недискретно» [7, 11], оскільки імпліцитно наголошують на непрямих характеристиках суб'єкта чи довколишніх обставин. Свідченням цього виступає трансформація синтаксичних одиниць, унаслідок якої ситуація можливості, потенційності виявляється, насамперед, репрезентантом сталої властивості, притаманної суб'єктові чи навколишньому світу, напр.: *Говорила вона*

*спокійно й тихо, наче аж байдуже; **таким тоном можна обговорювати дрібні господарські клопоти** – замішано свині чи ні, внесено з погребка картоплі на сніданок чи не внесено... (Євген Гуцало) — Пор.: Звичайний тон, який не передає виняткових емоцій; Одним словом, очищали територію від усього, що можна з'їсти, а чи **на чому можна їхати та везти свої гевери та туго набиті наплічники** (повні «трофеїв», либонь!) (Іван Багряний) — Пор.: Всього, що може служити як транспорт; Але це там, де все наші люди осіли понад річками, **де можна сіяти хліб** (Іван Багряний) — на родючих землях.*

Отже, у фокусі зображення конструкцій з модальним значенням узуальної можливості перебуває не стільки потенційна ситуація, скільки детермінувальний фактор, що створює передумови для її реалізації. Натомість семантика конструкцій з модальним значенням актуальної можливості сконцентрована навколо факту здійсненності потенційної ситуації, напр.: *Можливо, тітка (про ту жінку, що багато може, говорила таки тітка) пропонувала вжити щодо братів якогось чародійства (тоді я, правда, й поняття зеленого не мав, що воно таке, це тепер про такі речі говорять аж забагато), власне, насланя. Не беруся твердити, що це дійовий засіб, але жінки до нього вдавалися впродовж тисячоліть – згодом я вивчав це для себе і **можу навести історичні приклади, зафіксовані в документах та різних пам'ятках, зокрема поетичних** (Валерій Шевчук); *Весь глибокий тваринний інстинкт перед лицем можливої смерті, **якою може закінчитися ця чергова тура, ця процедура з «підписуванням протоколу», вимагав капітуляції, повної й безумовної...** (Іван Багряний); *Аж ніяково стає вчительці від того дитячого нерозгаданого погляду, в якому переблискує безліч відтінків і значень, вловлюєш у ньому затаєну недовіру й зацікавлення тобою, іронія змінюється чимось схожим на приязнь, **котра, одначе, щомиті може обернутись несподіваним глумом, зухвальством** (Олесь Гончар).***

Отже, модальна семантика можливості, притаманна синтаксичним одиницям, характеризує речення з огляду на відношення його змісту до дійсності як потенційного, тобто такого, що перебуває у сфері не здійсненого, але у будь-який момент може стати реальним. У наскрізній класифікації предикативних конструкцій, що ґрунтується на ознаці об'єктивності / суб'єктивності ставлення мовця до описуваної ситуації, аналізовані утворення посідають позицію речень з об'єктивною модальністю. Другий щабель класифікації маніфестує відношення висловлення до дійсності з погляду його реальності / ірреальності. Як свідчить критичний аналіз синтаксичної думки та особливостей семантичної організації речень з модальністю можливості, на цьому рівні класифікації їх варто вважати таким, що перебувають на межі між реальністю та ірреальністю, а саме – у сфері потенційного, тобто такого, що ще не існує, проте може відбутися будь-коли за наявності сприятливих умов.

Чинники, що вказують на обставини для реалізації можливої дії, постають детермінувальними факторами потенційної ситуації та є визначальними при подальшому розмежуванні семантичних відтінків модальності можливості. Так, залежно від джерела походження детермінувальних факторів відбувається кваліфікація модальної семантики можливості на об'єктивну та суб'єктивну. На нижчому рівні систематизації знання про аналізоване модальне значення розмежувальним критерієм постають сфера функціонування детермінувального

фактора та семантика залежного інфінітивного компонента. З огляду на ці ознаки встановлено семантичні варіанти модального значення можливості: 'бути здатним виконати дію', 'бути спроможним виконати дію', 'мати можливість виконати дію', 'мати право, дозвіл виконати дію'.

Відповідно до формального вираження детермінувального фактора можна виокремити структурні різновиди речень з модальним значенням можливості: одиниці з логічно експлікованим чинником розвитку потенційної ситуації, граматично оформленим за допомогою спеціалізованих виражальних засобів чи оформленим без допомоги специфічних конструкцій, чи конструкції з імпліцитним детермінувальним фактором.

Граматична категорія виду залежного від модального слова інфінітива разом з темпоральними обставинами є показником належності синтаксичної одиниці до групи конструкцій зі значенням актуальної чи узуальної модальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беляева Е. И. Возможность / Е. И. Беляева // Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. – Л.: Наука, 1990. – С. 128.
2. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии: [монография] / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, Ленинг. отд-ние, 1983. – С. 144.
3. Ваулина С. С. Языковая модальность как функционально-семантическая категория (диахронический аспект): [монография] / С. С. Ваулина. – Калининград, 1993. – С.31.
4. Колесник С. В. Выражение модального значения объективной возможности действия зависимым инфинитивом в публицистическом тексте (на материале публицистики М. Е. Салтыкова-Щедрина) / С. В. Колесник // Функционирование языковых единиц в разных речевых сферах : факторы, тенденции, модели : тез. докл. межвуз. науч. конф., (Волгоград, 2–5 окт. 1995 г.). – Волгоград: Перемена, 1995. – С. 69.
5. Островерхая И. В. Средства выражения модального значения возможности в романе Л. Н.Толстого «Анна Каренина»: дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 / Ирина Владимировна Островерхая. – Калининград, 2004. – С. 19-20.
6. Стельмах М. Ю. Функционально-семантические категории возможности в классической персидской прозе (на материале «Шагнаме» Фердоуси) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.13 «Мови народів Азії, Африки, аборигенних народів Америки та Австралії» / М. Ю. Стельмах. – К., 2007. – 20с.
7. Федорова И. Р. Модальность возможности в современном русском языке (на материале газет) : [учеб. пособ.] / И. Р. Федорова. – Калининград, 2000. – 85 с.

Предлагается разведка модального значения возможности, которая основывается на семантике потенциальной реализации определенной ситуации при определенных условиях. Акцентируется внимание на актуальной и узуальной возможности.

Ключевые слова: модальное значение, возможность, субъективная и объективная семантика, актуальная и узуальная возможность, экспликативы, детерминированный фактор.

Intelligence of modal value of intelligence capabilities is offered in this article, based on the semantics of the potential implementation of a particular situation under certain conditions. The attention focused to actual and Codificated opportunities.

Key words: modal value, opportunity, subjective and objective semantics, relevant and Codificated opportunity, eksplikators, determinant factor.